

Пры зрокавым успрыняцці Максім Танк перш за ўсё выдзяляе колер ва ўсім багачці тонаў і паўтонаў. У яго вецер «свія хвалі Нёмну пеніць», «золатам сінім зігцеюць азёры», «вясёлкай ззяюць воды сінія» [3, с. 36], «купаецца зялёны вецер у траве» [3, с. 22], «шумяць прасторы жыта ў залатым імглістым цвечце» [3, с. 31].

Літаратуразнаўца А. І. Бельскі адзначаў: «Паэзія Максіма Танка – уся ад зямлі...» [1, с. 14]. Можна дадаць: яна зраслася з роднай зямлёй, стала яе непаўторным адлюстраваннем у адметных мастацкіх вобразах, выяўленнем глыбіннай існасці маці-зямлі – жыццядайнай і шчодрой, цяплявай і трывалай, адухоўленай і песеннай» [1, с. 22].

Родная зямля, «малая радзіма» ў Максіма Танка паняцце персаніфікаванае, асабовае: «Я разгадаць не раз хацеў / Твой дзіўны вобраз...» [4, с. 83], «І толькі ўсюды тваё імя / Мне шэпчаць травы і лісты...» [4, с. 84].

Лес, поле, возера Нарач, нарачанскія сосны, Нёман ствараюць разам нацыянальны пейзаж роднай зямлі, бясконца прыгожай, мілай сэрцу: «Я, нават будучы глухім, / Між тысяч іншых сосен / Адрозніў бы іх пошум» (верш «Наднарачанскія сосны»), «Люблю твае, Нарач, затокі і тоні, / Як вецер густыя туманы развесіць, / Ці пена срабрыста на хвалях завоніць, / Цалуючы зоры, калышучы месяц» (паэма «Нарач»).

Яркасць і прыцягальнасць паэтычнага таленту Максіма Танка абумовілі тыя духоўныя крытэры, якімі ён кіраваўся ў жыцці і творчасці, падмацаваныя вялікай любоўю да нарачанскага краю, «малой радзімы» – Пількаўшчыны, што на Мядзельшчыне. У паэта паняцце роднай зямлі культывае, якое вырастае да духоўна-філасофскага канцэпту (вершы «Гэта зямля – нічым не прыкметная», «Заўсёды можна знайсці...»). Своеасаблівым жа кодам да творчасці Максіма Танка можа служыць яго верш «Шчаслівы, што пяю цябе, Радзіма...»: «Шчаслівы, што пяю цябе, Радзіма, / І калі мо не на ўсе песні хопіць / Адмеранага лёсам часу, ведай: / Я дапяю іх, нават калі буду / Пясчынкай на тваіх шляхах бясконцых, / Сасной на нарачанскім узбярэжжы / Ці жаўруком – прадвеснікам жыцця» [4, с. 524].

ЛІТАРАТУРА

1. Бельскі, А. І. Максім Танк: паэтычная філасофія зямлі / А. І. Бельскі // Сёмыя Танкаўскія чытанні: да 95-годдзя Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка: зб навук. арт. / Бел. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: Г. Я. Адамовіч, Д. В. Дзядко, А. У. Жардзецкая і інш.; адк. рэд. Ф. С. Шумчык. – Мінск, 2010. – С. 14–22.
2. Вярцінскі, А. І. Становіцца песняй... / А. Вярцінскі // ЛіМ. – 1982. – 17 верас. – С. 10.
3. Танк, М. Блікі сонца: вершы, казкі / М. Танк. – Мінск: Юнацтва, 1997. – 128 с.
4. Танк, М. Збор твораў: у 6 т. / М. Танк. – Мінск: Маст. літ., 1980. – Т. 4. – 720 с.
5. Танк, М. Збор твораў: у 13 т. / М. Танк / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2006–2012. – Т. 1: Вершы (1930–1939). – 2006. – 374 с.
6. Танк, М. Мой каўчэг: вершы / М. Танк. – Мінск: Маст. літ., 1996. – 207 с.

Паляшчук Н. В. Мінск, Беларусь

ФОРМЫ ЧАСУ ДЗЕЯСЛОВА Ў ФУНКЦЫІ ПРОСТАГА ДЗЕЯСЛОЎНАГА ВЫКАЗНІКА (на матэрыяле старабеларускай свецка-мастацкай пісьменнасці)

У дадзеным артыкуле сістэматызаваны назіранні над ужываннем часавых формаў дзеяслова ў функцыі простага дзеяслоўнага выказніка (ПДВ) у рознажанравых тэкстах старабеларускай свецка-мастацкай пісьменнасці – летапісах, хроніках, хранографіях, воінскіх і рыцарскіх раманах і аповесцях, мемуарных творах.

1. У разгледжаных помніках ПДВ выражаўся дзеясловамі цяперашняга часу 1-ай, 2-ой, 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку. Дзеясловы 1-ай асобы адзіночнага ліку

звычайна выступалі з канчаткамі *-у/-ю*: я вижу добре¹ (Трыст., 25). Да ліку выключэнняў трэба аднесці рэпрэзентацыю ПДВ праз дзеясловы 1) з канчаткам *-е*, адпаведным польскаму *-к*, што прадстаўлена ў «Дзённіку» Ф. Еўлашоўскага: по сме^ти му добр^е слово зоставе (Еўл., 3); 2) з канчаткам *-мь*; такая формы з'явіліся ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове пад уплывам польскай мовы з сярэдзіны XVI ст. і былі шырока адлюстраваны, напр., у «Аповесці аб Трыстане», «Аповесці аб Баве» [3, с. 171–172]: пыта^м вась што то за хлопе^м (Бава, 686). У множным ліку для дзеясловаў быў характэрны традыцыйны канчатак *-мь*, вядомы іншым старабеларускім тэкстам рознай храналагічнай і жанравай прыналежнасці: мы тобе на томь прав^{оу} даемь (Віл., 443). Дзеясловы на *-мо* і *-мы* ўжываліся ў першую чаргу ў перакладных творах як варыянтная норма: грехо не по^нимо, ани хочемы и^х назвы^т мети (Бельск., 178). Дзеясловы 2-ой асобы адзіночнага ліку як ПДВ мелі канчаткі *-ши*; *-шь/-шь*, пры гэтым формы на *-ши* былі паказальныя для тэкстаў канца XV – пачатку XVI ст., створаных пад уплывам царкоўнаславянскай мовы, і з'яўляліся, такім чынам, маркёрамі іх моўнай асновы. Дзеясловы на *-шь/-шь* трываласцю і паслядоўнасцю ўжывання вызначаліся ў пісьмовых крыніцах XVI–XVII стст.: рихло погибаеш^ь (Алекс. 1697, 986); магл^ь перадаваца праз варыянты – *-ш* вынасны (надрадковы) і *-ш^ь* (з паерыкам), напр., ты закон^ь х^озас^ь в^ь се^рцу твое^м (Бельск., 2206). Канчатак дзеясловаў 2-ой асобы множнага ліку знаходзіўся ў залежнасці ад спражэння: *-ете* (I спр.) і *-ите* (II спр.): пане вы едете (Трыст., 17); на око видите (Атыла, 192). Дзеясловы 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку вылучаліся наяўнасцю канцавых *-ть/-ть* або іх адсутнасцю, *-т* вынасным, *-т^ь* (з паерыкам). Так, формы з *-ть*, паводле А. І. Жураўскага, у Летапісе Рачынскага з'яўляліся пануючымі [3, с. 174]; формы з *-т* вынасным былі шырока прадстаўлены, напр., у Віленскім спісе летапісу, дзе адпавядалі мяккаму *-ть*: ягаило. с вите^бска. сь вси^м лю^дми своими. прижене^т к ви^нни (Віл., 4416). У пазнейшых пісьмовых крыніцах «у вынасным т трэба бачыць цвёрды канчатак, паколькі ў такіх помніках звычайна ўжываюцца цвёрдыя канчаткі, калі яны не выносяцца над радком» [3, с. 174], параўн., напр., што хто хочеть, то брои^т (Барк., 1666). Канцавы *-ть*, выкарыстанне якога абумоўлена ўплывам царкоўнаславянскай мовы і друкаваных выданняў, быў паказальны найперш для арыгінальных рукапісных свецка-мастацкіх твораў, такіх як Баркалабаўскі летапіс, Патрыяршы і Румянцаўскі спісы летапісаў: река немонь упадывае^т в море окиян (Рум., 14). Формы без *-ть/-ть*, якія ўпершыню ў старабеларускай пісьменнасці адзначаліся з канца XV ст., распаўсюджанне атрымалі ў «Аповесці аб Трыстане», у перакладных творах XVII ст. – «Александры», «Хроніцы» М. Бельскага, «Хроніцы» М. Стрыйкоўскага, напр., шики кричачи поправуе (Стрыйк., 5586). Як пазасістэмныя з'явы можна кваліфікаваць рэпрэзентацыю ПДВ формамі на *-лѣ*, зафіксаванымі ў «Дзённіку» Ф. Еўлашоўскага [4, с. 78].

2. Аорыст як спосаб выражэння ПДВ пераважаў у беларускіх летапісах, і найперш у частках, перапісаных са старажытнарускіх праатографіаў [1, с. 208], дзе ён успрымаўся як складнік кніжнага стылю. Трэба звярнуць увагу на Віленскі спіс летапісу, «які адлюстроўвае стадыю сэнсавага і структурнага пераўтварэння ў пісьмовай мове аорыста і замены яго формамі будучага часу ў значэнні прошага» [1, с. 208], што потым атрымала працяг у пазнейшых беларускіх летапісах, якраз у тых частках, дзе распавядалася пра падзеі мінулага: вито^тть пошо^тши возме^т горо^т Житомир^т, и при^тдет^т к нему кня^т володим^тр^т (Патр. А., 1036). Паводле В. К. Мароз, аналіз розназначытаняў у «Летапісцы вялікіх князёў літоўскіх» па спісах беларускіх летапісаў I, II, III зводу засведчыў «імкненне летапісцаў да паслядоўнай замены архаізаваных формаў аорыста перфектам ці формамі дзеепрыметніка і дзеепрыслоўя» [2, с. 159]. Таксама

¹ Ілюстрацыйны матэрыял адаптаваны, пры яго падачы выкарыстаны сродкі сучаснай графікі.

даследчыкамі падкрэслены выпадкі няправільнага ўжывання аорыста, што праяўлялася ў змешванні асабовых формаў, неадпаведнасці канчаткаў асновам і пад. [1, с. 210]. Імперфект у названай сінтаксічнай функцыі выступаў у архаічных па мове летапісах канца XV ст. – Летапісе Аўраамкі, у Акадэмічным, Нікіфараўскім, Увараўскім, Супрасльскім спісах летапісаў; пры гэтым ён ужыты ў формах 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку: он вси свои рати и силы посылаше на помощь (Увар., 103). Плюсквамперфект як ПДВ уключаў у свой склад дзеепрыметнік на -ль і дзеяслоў быти ў форме перфекта: коли она была прышла (Трыст., 10). У «Дзённіку» Ф. Еўлашоўскага маюць месца формы плюсквамперфекта польскамоўнага паходжання тыпу далэмъ былъ; пры гэтым злішчэ звязкі з асноўным дзеясловам (як у форме далэмъ) фіксуецца, калі няма ўказання на ўтваральніка дзеяння [4, с. 76]. Перфект (са звязкай і без яе) у свецка-мастацкіх тэкстах з’явіўся асноўным спосабам выражэння ПДВ. У ролі звязкі выступалі: 1-ая асоба: адзіночны лік: есмь/есмь, есми, множны лік: есмо, есмь; 2-ая асоба: адзіночны лік: еси і яе скарачаны варыянт есь, множны лік: есте (захаваўся нязменны выгляд на працягу ўсяго старабеларускага перыяду); 3-я асоба: адзіночны лік: есть; напр., есмь породил тебе (Алекс., 46); што есте прыстали у наше прыстанище (Трыст., 69); вака есть ся стала медци ими (Троя, 44) і інш. Як і ў помніках іншых стылявых разнавіднасцей, назіраецца злішчэ пералічаных звязак з 1) дзеепрыметнікам на -ль: служили^мы тебе до ты^х ча^с верне (Стрыйк., 625б); 2) першым словам сказа, найчасцей займеннікам або прыслоўем: мысмо были у его прыстанищу (Трыст., 58). Дзеепрыметнік прашлага часу (перфект без звязкі) як ПДВ дамінаваў ва ўжыванні і рэпрэзентаваўся формамі 1) на -ль: Витовт седель во Креиве за твердою сторожею (Супр., 94); очи его велики и вылезли (Арыст., 176); якге^{ло} ему те^х хотя о^цевско^с намне^с не уменши^л (Стрыйк., 546б); 2) на -вь, якія адлюстроўвалі на пісьме пераход канцавога [л] у [ў] (хоць і непазлядоўна ў сувязі з кансерватыўнасцю правапісу): августъ коли прочита^л, вставъ зара^л з маестату (Рым., 81б); 3) на іншы зычны: много стиргъ з житомъ перунъ пожогъ (Барк., 142б); 4) на -ль пасля канцавога зычнага асновы: утеклъ до свои^х не могль его жаде^н догони^т (Хр. польск., 8); ktorую а^хиерей захария принявши знеслъ еи (Рым., 83). «Тут апраўдана бачыць уплыў заходнеславянскіх моў, і ў першую чаргу польскай. Аб гэтым сведчыць перш за ўсё тое, што такія формы адзначаюцца галоўным чынам у тэкстах, якія асабліва адчулі на сабе ўплыў польскай мовы. У «Троі» (пач. XVI ст.) адзначаюцца ўтварэнні ведль, впадль, вседль, пришедль і інш., што сведчыць аб іх безумоўным заходнеславянскім паходжанні, бо ў формах гэтага тыпу, як ужо адзначалася, *d* перад *l* выпала яшчэ ў агульнаславянскую эпоху» [1, с. 240].

3. Дзеясловы будучага простага часу ў ролі ПДВ выступалі з тымі ж канчаткамі, што і дзеясловы цяперашняга часу закончанага трывання: на^деть го^у пра^чу^то на^т рекою Вилнено на которо^н зна^деть звера великого тура и ^нбьетъ его (Рач., 313). Адметнасцю функцыянавання такіх формаў у летапісных тэкстах з’яўлялася іх зольнасць выражаць мінулае дзеянне [1, с. 251; 5, с. 10]. Будучы складаны і ўначалгічнай сінтаксічнай функцыі рэпрэзентаваўся спалучэннямі 1) дапаможнага дзеяслова *мети* (*мети*) і *інфінітыва* *сэнсавага дзеяслова*: праве ихъ о^всюль иму^т тра^ти^т (Хр. польск., 196). Сінтэтычныя формы такога спосабу выражэння будучага складанага і прадстаўлены адзінкавымі прыкладамі з дзелавых і рэлігійных тэкстаў: битиму (1556), розумети-мешъ (1597), потребоватиметь (1608) [3, с. 186]; 2) дапаможнага дзеяслова *быти* і *інфінітыва* *сэнсавага дзеяслова*: оди^н коза^к будетъ мети^т коне^с (Барк., 167). Формы будучага складанага II, утварэння шляхам спалучэння дзеяслова быти ў будучым часе і дзеепрыметніка прашлага часу на -ль, выкарыстоўваліся пад непасрэдным уплывам і падтрымкай з боку польскай мовы: што буду чиниль, такъ и вы чините (Алекс., 276).

Такім чынам, у старабеларускай свецка-мастацкай пісьменнасці ў функцыі простага дзеяслоўнага выказніка выступалі тыя ж формы часу дзеясловаў, што і ў дзелавых і рэлігійных помніках. Між тым функцыянаванне асобных часавых формаў у названай сінтаксічнай функцыі залежала ад жанравай прыроды помніка. Так, у «Дзённіку» Ф. Еўлашоўскага як творы мемуарнага жанру не ўжыты, напр., формы 2-ой асобы множнага ліку цяперашняга часу, 2-ой асобы адзіночнага і множнага ліку плюсквамперфекта; формы аорыста і імперфекта як простыя дзеяслоўныя выказнікі былі прадстаўлены ў першую чаргу ў летапісах, дзе выконвалі да таго ж і пэўную стылістычную нагрузку; іх наяўнасць у асобных тэкставых фрагментах можа разглядацца «як адзнака разнастайнасці тыпаў літаратурнай мовы, якія маглі паралельна суіснаваць у межах летапіснага жанру» [2, с. 160]. Паходжаннем помніка, сацыялінгвістычнымі складнікамі, міжмоўным звар’ядзеяннем (тэкст арыгінальны ці перакладны, яго прызначэнне і пад.) абумоўлена і афармленне часавых формаў. Так, пад уплывам польскай мовы ў перакладных тэкстах як простыя дзеяслоўныя выказнікі зафіксаваны дзеясловы будучага складанага II, дзеепрыметнікі з канцавымі спалучэннямі зычнага з -ль тыпу рекль, формі 1-ай асобы цяперашняга часу тыпу поведамъ, злітныя формы перфекта тыпу естались і інш. Выяўлена замацаванне асобных спосабаў выражэння простага дзеяслоўнага выказніка як канкрэтнымі помнікамі (напр., «Дзённік» Ф. Еўлашоўскага адрозніваецца спецыфічнымі формамі польскамоўнага паходжання [гл. 4, 76, 78]). Як і ў дзелавых і рэлігійных помніках, у прааналізаваных тэкстах назіраецца варыянтнасць у афармленні часавых формаў дзеяслова ў функцыі простага дзеяслоўнага выказніка, аб чым сведчыць выкарыстанне розных звязак пры дзеепрыметніку ў складзе перфекта, злішчэ звязак з дзеепрыметнікам або іх паасобнае ўжыванне; рознае афармленне дзеепрыметнікаў і канчаткаў дзеясловаў цяперашняга і будучага часу).

ЛІТАРАТУРА

1. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 328 с.
2. Мароз, В. К. Мова беларускіх летапісаў у кантэксце фарміравання беларускай літаратурнай мовы старажытнага перыяду : дыс. ... докт. філал. навук : 10.02.01 / В. К. Мароз. – Мінск, 2012. – 238 л.
3. Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко, У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 320 с.
4. Свяжынскі, У. М. «Гістарычныя запіскі» Ф. Еўлашоўскага / У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 92 с.
5. Ярмоленка, Э. В. Мова беларускага перакладу «Хронікі» М. Стрыйкоўскага пачатку XVII ст. : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Э. В. Ярмоленка ; Нац. акад. навук Беларусі ; Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 2002. – 20 с.

Памазенка Т. Л. (Мінск, Беларусь)

ТЫПЫ АБРЭВІЯТУР І ПРЫНЦЫПЫ ІХ УКЛЮЧЭННЯ У НОВЫ АКАДЭМІЧНЫ ТЛУМАЧАЛЬНЫ СЛОЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Шырокае развіццё абрэвіяцыі і распаўсюджанне скарачаных адзінак ва ўсіх сферах маўлення стала агульнай тэндэнцыяй для многіх нацыянальных моў у XX – пачатку XXI ст., у тым ліку і для беларускай. Абрэвіятуры акумулююць інфармацыю ў моўным знаку з мэтай яе больш хуткай перадачы і засваення, павышаюць эфектыўнасць камунікацыі, адлюстроўваюць тэндэнцыю да эканоміі моўных намаганняў і ра-